

Н. Ю. Макаренко

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ І ПРОБЛЕМАТИКА СУЧАСНИХ ЕТНОДЕМОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В історіографічному розрізі проаналізовано головні теоретико-методологічні проблеми етнодемографії, основні методи дослідження і тематика сучасних етнодемографічних праць. Дана ретроспектива основних етапів розробки загальнотеоретичних проблем етнодемографічної науки. Увага приділена аналізу регіональної диференціації відтворення населення України.

Ключові слова: етнодемографія, демополітика, відтворення населення, депопуляція.

Потреба наукового осмислення механізму здійснення активної демополітики, спрямованої якщо не на подолання, то хоча б на гальмування депопуляційних процесів, які з 1991 р. розгорнулися в Україні, стала дієвим стимулом розширення та поглиблення демографічних розробок. Статистична основа сучасних демографічних праць суттєво посилена етнічними наголосами.

Відразу зауважимо, що розробка етнодемографічної тематики поки що не набула такої наукової та практичної актуальності, яка б привернула до себе сталу увагу досить великої спільноти професійних демографів, істориків, етнологів. Тому бібліографія відповідних публікацій порівняно невелика: за розміром вона просто непорівнянна з кількістю публікацій, присвячених результатам дослідження будь-якої демографічної, історичної теми.

Наприклад, у бібліографіях публікацій про населення (народонаселення), що видавались у СРСР, у розділах, присвяченим «національному складу населення», відсутні роботи, тематику яких можна кваліфікувати як етнодемографічну. В 1970–80-х рр. найбільш масштабні дослідження з етнодемографії проводились російськими вченими. На основі їхніх досліджень було опубліко-

вано декілька робіт, серед яких в першу чергу необхідно назвати колективну монографію «Чисельність і розселення народів світу» (1962), «Динаміка чисельності народів» (В. Козлов, 1969), «Етнічна демографія» (В. Козлов, 1977), а також «Населення світу» (С. Брук, 1981). Проте, в жодній з них не розглядаються власне етнодемографічні проблеми – проблеми оновлення та відтворення етнічних спільнот. Отже, ці роботи можна віднести до етнодемографічних праць лише з певними застереженнями. Втім, практично всі сучасні дослідники – як російські так і українські, – вважають зазначених вище авторів «піонерами» етнодемографії.

Проте, понині результати робіт з етнодемографічної тематики не узагальнені, тобто на їхній основі не створені хоча б деякі елементи відповідної теорії («етнічної демології» або теорії етнодемореальності як складової загальної теорії демореальності). Крім того, етнодемографії для того, щоб досягти рівня розвинутої «нормальної науки» (Томас Кун), яка може розвиватись та функціонувати автономно, слід мати свій окремий предмет та вирішувати власні дослідницькі завдання.

Метою статті є історіографічний аналіз предмету і методологічної основи етнодемографії.

Можна констатувати, що предмет етнодемографії, висловлений в літературі авторами, представниками як демографічної, так і етнографічної наук, видається нам не досить чітким. Переважна більшість авторів при визначення предмету етнодемографії суміщає предмети етнографії та демографії [1, с. 47–48]. Справді, етнографія та демографія мають спільний об'єкт – конкретно-історичне населення (людність-етнос) як сукупний суб'єкт суспільного організму [2, с. 31]. Тобто і в демографії, і в етнографії вивчається реальне, історично-конкретне населення – територіальні спільноти, що характеризуються особливими властивостями, які саме і створюють предмети окремих наук. Предметом етнографії (етнології) і етнодемографії є властивість певної територіальної спільноти як носія «етнічності» до подовженого існування, самовідтворення [3, с. 234], збереження в просторі та часі єдності своєї етнічної якості та кількості [1, с. 47]. Ще в науковому просторі колишнього СРСР було вироблено розуміння предмета демографії, яке певною мірою враховувало актуальність пізнання міждисциплінарних проблем сучасної демо-

графії й орієнтувало демографів-дослідників на пошуки моделей взаємодії демографії з предметами суміжних дисциплін. Маємо на увазі запропоноване російським демографом А. Г. Волковим тлумачення демографії як «науки про закономірності відтворення населення в суспільно-історичній обумовленості цього процесу» [4, с. 113]. Додамо, що не існує «неетнічних» носіїв-суб'єктів суспільного життя, що реальне суспільне життя відбувається в конкретно-історичній етнічній формі, а «етнічність» є невід'ємною формою цього процесу, невід'ємною властивістю всіх відомих на узі локалізацій суспільного життя. І тому, цілком доречним видається те, як сучасні етнодемографи поглиблюють трактовку предмету етнодемографії.

Як предмет етнодемографії вони виділяють фактори, що призводять до змін етнічного складу населення того чи іншого регіону: відмінності в показниках природного приросту, міграція і етнічні процеси, які призводять до змін в етнічній самосвідомості. На думку О. Казьміної та П. Пучкова, до завдань етнодемографії належать дослідження кумулятивного ефекту цих складових [5, с. 146].

Аналіз методів дослідження етнодемографічності також залишається предметом наукового дискурсу. Вкажемо одразу на відсутність (поки що) праць, де науково осмислені методи етнодемографії (на зразок фундаментальної монографії Альфреда Сові «Загальна теорія населення», в якій надзвичайно вдало викладені основи спеціальної методології демографії як науки, не тотожної демографічній статистиці («людському рахівництву»)) [6, с. 42]. Що ж до специфічного методу дослідження етнодемографічності, то досі такий не сформовано. Етнографи або демографи твердять, що вони вивчають відтворення етносів за допомогою методів демографічної наук [7, с. 198–201].

У етнодемографії використовуються всі статистичні прийоми: методи кореляційного й факторного аналізу, вибірковий та індексний методи, метод середніх значень, метод вирівнювання, а також і методи демографічної статистики – побудови демографічних таблиць та демографічних моделей. Таким чином, як свідчить аналіз літератури, для вивчення особливостей відтворення етносів та динаміки їхньої чисельності вченими не запропоновані і відповідно не використовуються особливі етнодемографічні методи (спеціальна етнодемографічна методологія), не вироблена і специфічна етнодемографічна парадигма.

У цьому сенсі, необхідно зазначити про один, досить важливий метод, застосування якого має вивести демографічні і етнодемографічні дослідження на принципово інший щабель. На думку російських вчених, демографія зможе вийти за межі демографічної статистики і «стати чимось справді більшим», коли вивчення «статисти» та «динаміки» людей як носіїв свого життя в абстрактному, ідеальному просторі та часі буде доповнено дослідженнями «демографічного» буття (демореальності) суб'єктів «всього суспільного життя». В. Піскунов також наголошує на тому, що зміна іпостасі демографії можлива лише тоді, коли до сфери її наукового інтересу фахівців-демографів потрапить предмет дослідження, який характеризує не тільки «чисте» в абстракції від соціального та суспільного (етнічного – прим. Авт.) існування носіїв суспільного життя, а їхнє буття у певній, а саме «суб'єктній» формі-якості – тобто, коли вони стануть фіксувати людей...як носіїв, що притаманні їм «суб'єктивні» властивості-потенції, вони багатьма способами і у різних формах маніфестують-являють, використовують...у зв'язках між собою [8, с. 178–205; 17, с. 130]. Тобто, коли статистичні дані оброблятимуться за допомогою застосування принципово іншого, нестатистичного методу – демологічного, демографія, інші суспільні науки про людське (суспільне) життя зможуть пояснити якщо і не «основи і суб'єкта всього суспільного життя» [4, с. 114], то принаймні суб'єкта лише демографічної поведінки і особливості власного «відтворення» [4, с. 114], на противагу існуючому сьогодні дослідницькому інтересу до «відтворення» лише «людської популяції» [4; 57; 114].

З часів Канта вважається, що ступенем зрілості будь-якої наукової дисципліни і показником її спроможності описувати реальність є використання нею формалізованих методів, зокрема математики. Наприкінці ХХ ст. гуманітарії, суспільствознавці почали вдаватися до моделювання. Цей процес пов'язаний з виданням у 1997 р. російськими науковцями-фізиками роботи «Синергетика й прогнози майбутнього», в якій містилася дослідницька програма, пов'язана зі створенням математичної історії [9]. Моделі коливальних рухів, на думку вчених, можуть пояснити демографічні процеси і вмотивувати структурно-демографічну теорію, в основі якої є суспільні коливання, у т. ч. і коливання кількості населення з періодом 100–200 років. Такий

підхід, запропонований вченими (Капицею, Курдюмовим, Малинецьким, 1997) дістав назву демографічного імперативу.

Зауважимо, що імплементація математичних методів моделювання в соціальні дослідження сприймається вченими неоднозначно. Так, В. Піскунов, навпаки, зробив спробу відійти від класифікації демографічних моделей практично виключно за ознакою використання в них абстрактно-типових засобів спрощення та формалізації (в основному математичної). В основу запропонованої В. Піскуновим схеми класифікації демографічних моделей покладений інший принцип – онтологічна специфіка предметів пізнання. Така «предметна» класифікація акцентує увагу, з точки зору автора, на актуальність створення моделей як методів дослідження предмета демографії-демореальності (загалом і окремих її фрагментів), а не методів її опису у вигляді моделей – алгоритмів розрахунків демографічних показників [10, с. 3].

Крім того, моделювання в демографії не обов'язково пов'язане з використанням математичних моделей. Переважна більшість фундаментальних (не «описових») моделей предмета демографії, які можуть бути пристосовані і до етнодемографії, створюються без «математичних методів». Наприклад, вже відомі моделі відтворення (самовідтворення) населення – модель «єдності демографічного змісту та демографічної форми» [4, с. 314–325], модель «збереження єдності міри (якості) та кількості населення» [5], модель «демографічного гомеостазу» [11, с. 15–19] – визначають демографічні системи такої складності, які взагалі, мабуть, неможливо повністю формалізувати і описати «за допомогою математичних методів» через те, що вони занадто важко обчислюються, бо найглибший зміст предметів демографії принципово не адекватний поняттям, показникам та індикаторам, що використовуються в «точних науках». Проте, на нашу думку, не можна ігнорувати той факт, що знання відомих математичних моделей може дати змогу відбирати для ефективного використання в демографії певну їхню частину [4, с. 13]. Аналізуючи теоретико-методологічні аспекти демографічного моделювання, В. Піскунов наголошує, що у наведеній вище дефініції демографічних моделей не згадується той вид моделювання (і відсутні моделі), за допомогою якого розв'язується центральна за актуальністю проблема сучасної

демографії – проблема осмислення механізму «суспільно-історичної обумовленості» відтворення населення [12, с. 8]. А з огляду на те, що не існує «неетнічних» носіїв – «суб'єктів» суспільного життя, тобто відтворення населення відбувається не лише в конкретно-історичній, а й в етнічній формі, то на порядок денний висувається і створення моделей предмета етнодемографії.

В останнє десятиріччя з'явилася ще одна методика етнодемографічних досліджень. Ідеться про етногеодемографічні дослідження [13; 14; 15]. На думку О. Чиркова, етногеографічний погляд є надто продуктивним для вивчення етнічної будови людності у тому разі, коли досліджувана людність має дво- чи багатоетнічну структуру [16].

Російським дослідником А. Орловим був розроблений і запропонований алгоритм етногеодемографічного дослідження [15]. Отже, населення завжди прив'язане до конкретного простору та часу. Диференційованість територіальних систем зумовлює специфіку їхнього впливу на демографічні процеси і впливає на появу регіональних демографічних особливостей. На локальній території формуються спільності людей з досить замкненими демографічними зв'язками. Окрім просторового (територіального) фактора, виникає ще один, який також зумовлює диференціацію демографічних процесів – феномен поліетнічності населення. Таким чином, автор визначає сутність етногеодемографічних досліджень «як дослідження з географічних позицій демографічних процесів і структур, диференційованих згідно з етнічною ознакою». Під «географічними позиціями» автор має на увазі «аналіз територіальних відмінностей однотипних географічних показників у кожного конкретного етносу і аналіз етнічних відмінностей однотипних демографічних показників на визначеній території».

У 90-х рр. ХХ ст. сформувалися основні напрями та проблематика етнодемографічної науки в Україні. Сучасні наукові розробки спрямовані на вивчення причин змін етнічної будови України на зламі ХХ–ХХІ ст. і динаміці сучасних етнічних змін у т. ч. і на регіональному рівні; регіональних тенденцій демографічних процесів; аналіз міграційних процесів, що разом мають важливе значення для прогнозування подальшого розвитку сучасних етнічних спільнот.

У роки незалежності продовженням дослідження демографічного розвитку України стало видання колективної монографії, підготовленої співробітниками Інституту економіки НАН за наукового керівництва В. Стешенко [17]. У книзі проаналізовані теоретико-методологічні та методичні засади вивчення кризових феноменів, зокрема депопуляції, надана загальна характеристика передумов її виникнення. Однак регіональні тенденції демографічних процесів, особливості етнодемографічного розвитку суспільства в роботі вивчені епізодично.

На сучасному етапі у царині етнодемографії переважають праці економістів, демографів, географів, соціологів: Е. Лібанової, В. Піскунова, С. Піскунова, І. Пирожкова, І. Прибиткової, В. Стешенко, О. Хомри, В. Зінича. Саме їхній науковий доробок становить методологічну основу фундаментальних досліджень динаміки чисельності і змін у демографічній структурі населення України, а також править за теоретичну базу для вивчення пріоритетних напрямів соціально-демографічної політики в країні та її регіонах.

Дослідження відтворення населення регіонів України наприкінці 1990-х рр. здійснені у докторській дисертації Г. Старостенко. Важливим є вивчення методико-методологічної бази регіонального демографічного аналізу, визначеного Г. Старостенко, а також авторського підходу до районування України за основними демоутворюючими факторами, запропонованого Н. Левчук [18]. Динаміка найчисельніших етносів України (українці, росіяни, євреї, білоруси, молдавани, поляки) та її основні складові (природний і міграційний прирости) за даними переписів населення та поточної статистики населення (за період 1959–2001 рр.) проаналізована в статті С. Піскунова [19, с. 84–93]. Варте уваги дослідження В. Зінича «Сучасні етнодемографічні процеси в Україні» (2004), в якому проаналізовані негативні демографічні фактори, які формують ознаки сучасної демографічної ситуації [20]. Суспільним змінам другої половини ХХ ст. (у т. ч. і етнодемографічним) на основі опрацювання матеріалів переписів радянських часів присвячена монографія етносоціолога Т. Рудницької [21].

Незважаючи на те, що історична демографія визначається однією з провідних галузей наук про народонаселення, історичній науці й досі бракує належної уваги до фундаментального осмислення демографічних процесів на різних етапах розвитку українського суспільства, у т. ч. й на сучасному.

Працями В. Наулка, для яких характерним є поєднання кількох методик дослідження – статистичної, безпосереднього спостереження та картографічної, розпочинається період розвитку української етнодемографії [22; 23; 24; 25]. Зокрема, в монографіях В. Наулка на основі підсумкових даних переписів населення здійснено аналіз етнодемографічних та етносоціальних зрушень УРСР періоду 50–70-х рр. ХХ ст. Праці вченого, який плідно працює у цій тематичній царині, можуть слугувати методологічним взірцем для подальших наукових розробок у галузі етнодемографії.

Досить активно заповнюються наявні дослідницькі прогалини у вивченні специфіки етнодемографічних процесів у республіці почали в останні півтора десятиліття. Окреме місце у системі сучасного аналізу з етнодемографічної проблематики посідає монографія, підготовлена колективом Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України та фахівцями Державного комітету статистики України за науковою редакцією І. Кураса та С. Пирожкова [26]. Основними завданнями монографії стали презентація теоретико-методологічних та методичних питань проведення перепису населення, обробки та аналізу його результатів, а також розробка на їхній основі концептуальних засад державної демографічної політики. Втім, автори праці не ставили за мету здійснення системного дослідження соціально-демографічного розвитку України 1959–2001 рр. Ґрунтовний історико-етнодемографічний аналіз змін чисельності українців за результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 р. був одним із напрямків наукового добробку В. Євтуха, В. Котигоренка, О. Майбороди, В. Зінича, В. Крисаченка, О. Чиркова [25; 27; 28; 29; 30; 31; 32; 33, с. 231–239; 34, с. 155–160; 35, с. 6–10; 36 с. 6–8; 32 с. 118–122].

Серед історико-етнодемографічних дисертаційних досліджень останніх років, в яких репрезентована Україна в цілому, слід назвати роботи І. Субботіної, яка здійснила комплексний аналіз соціально-демографічних та етнодемографічних процесів в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. [38], та В. Хвіст, де також висвітлено демографічні аспекти етнонаціональної структури населення сучасної України, проаналізовані причини й особливості кризових явищ у природному і механічному русі українського населення [39]. Зокрема, йдеться про те, що економічний фактор уже давно перестав бути провідним чинником

диференціації рівня дітородної активності в економічно розвинутих країнах. Провідну роль починають відігравати чинники, безпосередньо не пов'язані з економічною діяльністю. Впливовими чинниками диференціації рівня дітородної активності людей та її загального результату стають наступні: місце проживання (великі та малі міста, проживання у самому місті та поза його межами), загальний культурний рівень (у тому числі рівень освіти), етнічна та конфесійна належність.

Останнім часом з'явився ряд наукових розвідок, в яких вивчаються етнодемографічні процеси в окремих регіонах країни. В етногеографічних, економічних, демографічних дослідженнях вмотивовано, що кількісні та якісні показники відтворення населення визначаються чинниками зовнішнього середовища, насамперед умовами життя. Для нашої держави характерний дуже великий діапазон коливання цих умов і, відповідно, істотні територіальні відмінності в рівнях та динаміці показників відтворення населення. З'явилися роботи, де за результатами підсумків переписів населення 1989 та 2001 рр. аналізувалися регіональні фактори, які впливають на динаміку сучасних етнодемографічних процесів: особливості коефіцієнтів природного приросту, етнічної диференціації смертності, народжуваності, тривалості життя, міжнаціональних шлюбів [40]; а також територіальні особливості відтворення населення [41, с. 95–113].; вплив навколишнього середовища на демографічну специфіку та ін. [42, с. 94–117]. Так, масштаби депопуляції (переважання смертності над народжуваністю) протягом останніх років найбільшими були у Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій та Луганській областях, де раніше мав місце найвищий природний приріст населення. Низькі коефіцієнти природного приросту характерні не лише для областей Донбасу і Придніпров'я, але і для Вінницької, Київської, Кіровоградської, Полтавської, Сумської, Харківської, Черкаської та Чернігівської областей.

Для виявлення регіональних особливостей народжуваності в Україні Н. Савка пропонує провести типологізацію регіонів методом кластерного аналізу. Після дослідження таких показників, як: спеціальний коефіцієнт народжуваності, сумарний коефіцієнт плідності, брутто-коефіцієнт відтворення, нетто-коефіцієнт відтворення, питома вага народжених у матерів, які не реєстрували шлюбу, у загальній кількості народжених, середній вік матері при народженні дитини, було обрано п'ять кластерів.

До першого увійшли: Вінницька, Івано-Франківська, Житомирська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька та Чернівецька області. До другого – Автономна республіка Крим, а також Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Херсонська області. Третій кластер включив Волинську, Закарпатську, Рівненську області а четвертий об'єднав Полтавську, Черкаську, Чернігівську області та місто Київ.

В останньому п'ятому кластері розташувалися Донецька, Луганська, Сумська та Харківська області. Результати демонструють значні регіональні розбіжності у показниках народжуваності, плідності та відтворення материнського покоління (див. табл.)

Показники відтворення населення України у розрізі кластерних груп [43, с. 390].

Джерело: Статистичний щорічник населення, 2005 р.

	Число народжених на 100 жінок фертильного віку	Сумарний коефіцієнт народжуваності	Загальний (брутто) коефіцієнт відтворення	Чистий (нетто) коефіцієнт відтворення	Питома вага народжених у матерів, які не перебували у зареєстрованому шлюбі, в загальній кількості народжених
1 кластер	38,657 1	1, 351	0,656	0,643	14,100
2 кластер	34,013 1	1,218	0,590	0,576	28,213
3 кластер	47,333 1	1,599	0,777	0,763	10,900
4 кластер	31,475 1	1,113	0,542	0,513	22,600
5 кластер	28,625 1	1,016	0,490	0,480	25,525

Очевидно, що регіональні значення показників плідності і відтворення істотно різняться. Як видно з таблиці, ситуація у першому та третьому кластерах, які стосуються північних та західних областей, є найпривабливішою, бо тут превалюють традиції дводітності з культурним та релігійним підґрунтям.

Особливо вирізняється з-поміж інших третій кластер, де усі показники-стимулятори домінують у порівнянні з іншими кластерами. Насамперед, на Заході країни (Рівненська, Волинська, Тернопільська, Львівська, Чернівецька та Закарпатська області)

маємо відносно сприятливу демографічну ситуацію. Така репродуктивна поведінка, з одного боку, обумовлена впорядкованими шлюбно-сімейними стосунками (частка позашлюбних народжень варіює від 7 % у Тернопільській області до 31,4 % у Кіровоградській, а в середньому по Україні складає 21,4 %). Найвищі рівні позашлюбної народжуваності фіксують другий і п'ятий кластери, що пов'язано не так з кількісними змінами, як з якісними характеристиками. Наприклад, це може бути ігнорування шлюбно-сімейних стосунків, відсутність потреби у плануванні сім'ї. Найбільш гострою є демографічна ситуація у Донецькій та Луганській областях, а у Дніпропетровській, Херсонській та Чернігівській вона може бути визначена як досить складна. Парадоксально, що у всіх цих регіонах несприятлива демографічна ситуація поєднується з достатньо високим рівнем економічного розвитку [43, с. 391].

Значна частина наукових праць присвячена аналізу причин змін етнічної будови України після 1989 р. Дослідники виокремлюють загалом 3 групи безпосередніх чинників, у тісному зв'язку з якими відбувалися зміни питомої ваги українців у населенні України: об'єднавчі етнічні процеси в середині українського суспільства, міжетнічні відмінності у зовнішньому міграційному русі населення, міжетнічні відмінності у природному русі населення.

У значній групі робіт аналізуються чинники скорочення кількості росіян в Україні. Автори пояснюють їхнє інтенсивне зменшення в Україні за досить короткий термін (1989–2001) декількома факторами. По-перше, депопуляційними процесами, які розпочалися з 1992 р. внаслідок зменшення рівня народжуваності та збільшення коефіцієнта смертності. По-друге, припиненням масової міграції росіян в Україну і частковою їхньою рееміграцією на історичну батьківщину, особливо на початку 90-х рр. в умовах загострення соціально-економічної кризи в Україні. По-третє, серед українських та російських дослідників переважає думка про те, що основною причиною зменшення кількості росіян в Україні в період 1989–2001 рр. була зміна частиною російського населення своєї етнічної самоідентифікації. Такої думки дотримуються російські дослідники (С. Савоскул, Ю. Арутюнян, В. Тішков [44; 45; 46, с. 44–60; 47, с. 31–40]. та ін. На думку польського дослідника Е. Піотра, внаслідок відродження української державності етнічні процеси набули природного характеру, коли корінна

більшість асимілює меншість насамперед через міжетнічні шлюби. Народжені в таких шлюбах діти переважно визначають власне етнічне походження на користь домінантної більшості [48]. Нестійку етнічну самоідентифікацію російського та українського населення України підтверджують дані соціологічного опитування 1997 р. [49, с. 74–83].

Питання зміни частиною російського населення етнічної самоідентифікації опинились в центрі уваги цілої групи робіт російських етнологів пострадянського періоду. В цих роботах розкривається вплив ідентифікаційних та асиміляційних процесів на динаміку етнодемографічної структури населення. Серед робіт російських дослідників потрібно окремо відзначити останню працю В. Кабузана, в якій автор розкриває динаміку чисельності та розселення російського етносу у світі протягом 1719–1989 рр., розглядає зростання кількості російського населення в Україні та його причини. Також він торкається питання повернення росіян у Росію в 90–х рр. ХХ ст. і не вважає це негативним явищем [50]. Грунтовною, на наш погляд, є колективна праця російських дослідників під керівництвом з Ю. Арутюняна, в якій розкриваються демографічні характеристики російського населення, у тому числі й на теренах України, за даними перепису 1989 р. Зокрема, в роботі висвітлено такі аспекти, як кількість російського міського та сільського населення, структура російського населення за тривалістю проживання, склад російського населення з погляду місця народження [51].

Окремий напрям етнодемографічних досліджень – міграційні процеси, які генерують зміни етнічного складу населення країни, регіону. Зауважимо, що етнічний аспект міграційних процесів – один з найбільш досліджених в етнодемографії. З українських дослідників питання міграції досліджували О. Малиновська, М. Шульга, В. Євтух, В. Трощинський, О. Хомра, В. Зінич, М. Романюк, В. Крисаченко. Серед російських дослідників проблему міграції росіян вивчали Ю. Арутюнян, А. Вишневський, Л. Рибаківський. Значну увагу російському населенню у незалежних пострадянських державах, зокрема в Україні, приділено у роботі С. Савоскула [52]. В дослідженні розглядається широке коло питань, пов'язаних з російським населенням України, зокрема, їхній демографічний потенціал, соціально-економічний статус, етнічна та громадянська ідентичність тощо.

Висновки. Поява останнім часом потужного наукового інтересу до етнодемографічної проблематики стала важливою подією не лише в науці, але також у суспільній практиці (у першу чергу демополітичній). Не випадково у світовій науці етнодемографічні теми широко осмислені як напрям, що має надзвичайно актуальний міждисциплінарний характер, а щодо їхньої розробки постійно зростає чималий суспільний інтерес. Тому маємо вагомі підстави твердити, що українські вчені, які включили до сфери свого професійного інтересу згадані фундаментально-пошукові наукові проблеми, становлять авангард, елітно-дослідницьку гвардію сучасних суспільствознавчих наук.

Застосування кластерного аналізу дає змогу на обласних і місцевих рівнях України ініціювати власні стратегії демографічного розвитку з огляду на регіональні особливості демовідтворювальних процесів. Вагомим чинником відтворення при цьому, як зазначалося вище, виступає дітородна активність населення. Аналіз дітородної активності в межах типологічних груп дає змогу не лише з'ясувати спільні ознаки репродуктивної поведінки населення, а й визначити комплексну стратегію її підтримки та демографічного розвитку регіонів України. Від успішності дослідження поставлених етнодемографічних тем залежить напрям траєкторії подальшого суспільного життя соціуму: прогрес, стагнація або регрес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ:

1. Демографическое развитие Украинской ССР (1970–1979). – К., 1977. – 398 с.
2. Козлов В. И. Этническая демография. – М., 1977. – 173 с.
3. Стешенко В. С. Демография в современном мире. – М., 1978. – 209 с.
4. Народонаселение. Энциклопедический словарь. – М., 1994. – 118 с.
5. Казьмина О. Е., Пучков П. И. Основы этнодемографии. – М., 1994. – 183 с.
6. Сови А. Общая теория населения. Т.1. Экономика и рост населения. – М., 1977. – 334 с.
7. Этнография и смежные научные дисциплины. Этнографические субдисциплины. Школы и направления. Методы. – М., 1988. – 212 с.

8. Сергій Піскунов, Володимир Піскунов. Деякі теоретико-методологічні проблеми дослідження етнодемографічності // Демографічні дослідження. – Вип.22. – К., 2000. – С. 123–129.
9. С. П. Капица, С. П. Курдюмов, Г. Г. Малинецкий. Синергетика и прогнозы будущего. – М., 1997. – 234 с.
10. Піскунов В. Про класифікацію демографічних моделей і репрезентовану ними демографічність // Демографічні дослідження. – Вип.20. – К., 1998. – С. 3–22.
11. А. Г. Воспроизводство населения и общество. История, современность, взгляд в будущее. – М., 1982. – 199 с.
12. Піскунов В. Теоретико-методологічні аспекти демографічного моделювання // Демографічні дослідження. – Вип. 21. – К., 1999. – С. 3–26.
13. Федоров Г. М. Научные основы концепции геодемографической обстановки. – Л., 1991. – 132 с.
14. Лобжанидзе А. А., Горохов С. А., Заяц Д. В. Этногеография и география религий. – М., 2005. – 302 с.
15. Орлов А. Ю. Методика этногеодемографических исследований // Режим доступу: yorlov@mts-nn.ru
16. Чирков О. Населення (Людність, Народо-населення) // Україна–Етнос. Науковий понятійно-термінологічний словник-довідник з етнологічних та дотичних до них проблем українознавства. – К., 2006. – 98 с.
17. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії / За наук. ред. В. Стешенко. – К., 2001. – 346 с.
18. Левчук Н. М. Демографічні втрати України у період сучасної соціально-економічної кризи: регіональні особливості: Дис. ... канд. екон. наук: 08.09.01. – К., 1998.
19. Піскунов С. Динаміка найчисельніших етносів України (1959-2001 рр.) // Демографічні дослідження. – Вип. 25. – К., 2003. – С. 84–93.
20. Зінич В. Т. Сучасні етнодемографічні процеси в Україні. – К., 2004. – 294 с.
21. Рудницька Т. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін. – К., 1998. – 287 с.
22. Наулко В. І. Етнічний склад населення Української РСР: Статистико-картографічне дослідження. – К., 1965. – 113 с.
23. Наулко В. І. Развитие межэтнических связей на Украине. – К., 1975. – 195 с.

24. Наулко В. І. Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність (за ред. В. Наулка). – К., 2001. – 203 с.
25. Наулко В. І. Хто і відколи живе в Україні. – К., 1998. – 179 с.
26. Перший Всеукраїнський перепис населення: історичні, методологічні, соціальні, економічні, етнічні аспекти (офіційне видання) // Власенко Н., Лібанова Е., Осауленко О. та ін.; наук. ред.: акад. І. Кураса, акад. С. Пирожкова. – К., 2004. – 432 с.
27. Євтух В. Етносуспільні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій. – К., 2004. – 204 с.
28. Євтух В. Проблеми етнонаціонального розвитку: український і світовий контексти. – К., 2001.
29. Євтух В., Трощинський В., Аза Л. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті. – К., 2003. – 200 с.
30. Євтух В., Трощинський В., Галушко К., Чернова К. Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник. – К., 2004. – 230 с.
31. Котигоренко В. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. – К., 2004. – 298 с.
32. Котигоренко В. Тенденції в етнічній та етномовній динаміці населення України у 1959–2001 рр. (За матеріалами переписів) // Людина і політика. – 2003. – № 2. – С. 12–24.
33. Курас І. Етнополітологія. Перші кроки становлення. – К., 2004. – 304 с.
34. Чирков О. Головні риси розвитку етнічної будови української нації від кінця ХІХ до ХХІ ст. // Україна і світ: етнічні, науково-інтелектуальні та освітні виміри. Зб. наук. праць / За заг.ред. В. Сергійчука. – К., 2004. – С. 231–239.
35. Чирков О. Зміни питомої ваги українців у населенні України (в сучасних кордонах) від кінця ХІХ ст. до початку ХХІ ст. // Матеріали до української етнології. – 2004. – Вип. 4 (7). – С. 155–160.
36. Чирков О. Прогноз розвитку етнічної структури населення України протягом 1999–2019 років // Вісник інституту досліджень діаспори. – 1999. – Ч. 4 (6). – С. 9–10.
37. Чирков О. Розвиток етнічної структури населення України впродовж останнього десятиліття (1989–1998 рр.) // Історія України. – 1999. – № 42 (154). – С. 6–8.
38. Субботіна І. В. Соціально-демографічні процеси в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2008.

39. Хвіст В. О. Демографічні зміни у складі населення незалежної України: українознавчий аспект. – Дис. ... канд. іст. наук: 09.00.12. – К., 2003.
40. Андреев Е. М., Доброёкая В. М., Шабуров К. Ю. Этническая дифференциация смертности // Социс. – 1992. – № 7. – С. 43–50.
41. Піскунов С. В. Етнічні особливості смертності і тривалості життя в Україні у 1959–1989 рр. // Демографічні дослідження. – Вип. 19. – К., 1997. – С. 95–117.
42. Піскунов С. В. Етнічна диференціація народжуваності і плідності в Україні 1959–1989 рр. // Демографічні дослідження. – Вип. 19. – К., 1997. – С. 94–117.
43. Савка Н. Актуальні і перспективні статистичні дослідження народжуваності та дітородної активності населення України // Вісник Львівського ун-ту. Серія екон. – 2008. – Вип. 4. – С. 385–394.
44. Савоскул С. Суверенізація України: етнічна ідентичність українського і російського населення // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 4. – С. 44–60.
45. Арутюнян Ю. В. Русские в ближнем зарубежье // Социс. – 2003. – № 11. – С. 31–40.
46. Тишков В. А. Реквием по этносу: исследования по социально-культурной антропологии. – М., 2003. – 208 с.
47. Кожевникова Н. И., Рыбаковий Л. Л., Сигарева Е. П. Русские: этническая гомогенность? (Опыт социол. исследования). – М., 1998. – 112 с.
48. Еберхардт Піотр. Зміни народностей України в ХХ ст. – Варшава, 2004. – 212 с.
49. Белецкий М. И., Толпыго А. К. Национально-культурные и идеологические ориентации населения Украины // Полис. – 1998. – № 4. – С. 74–83.
50. Кабузан В. Русские в мире. Динамика численности и расселения (1719–1989). Формирование этнических и политических границ русского народа. – РАН, Институт российской истории СПб., 1996. – 265 с.
51. Русские (Этносоциологические очерки). – М., 1992. – 118 с.
52. Савоскул С. С. Русские в независимой Украине: статус, идентичность, перспективы. / Украина и Россия: общества и государства: Сб. ст. Ред.-сост. Д. Е. Фурман. – М., 1997. – С. 278–329.

Макаренко Н. Ю. Методологические особенности и проблематика современных этнодемографических исследований.

В историографическом аспекте рассмотрены основные теоретико-методологические проблемы этнодемографии, особенности ее методологической основы, а также тематика современных этнодемографических исследований. Дана ретроспектива основных этапов разработки теоретических проблем этнодемографической науки. Внимание уделено региональной дифференциации воспроизводства населения Украины.

Ключевые слова: этнодемография, демополитика, воспроизводство населения, депопуляция.

Makarenko N. Theoretical methodological problems of ethnical demography, methodical problems and changes in learning of ethnical structure of Ukraine.

In this article we are talking about some theoretical methodological problems of ethnical demography, methodical problems and changes in learning of ethnical structure of Ukraine. The tendencies of migratory motion of population of Ukraine are reflected in the conditions of state independence, reasons of the migratory moving are described.

Key words: ethnical demography, ethnical structure of Ukraine, migratory moving.